

El cooperativisme rabassaire al Penedès durant el primer terç del segle xx*

The cooperative movement in the Penedès region during the first third of the 20th century

Raimon Soler-Becerro¹

Resum

Aquest article es proposa demostrar com el cooperativisme agrari d'esquerres, que aquí anomenarem rabassaire, es va difondre durant el primer terç del segle xx amb intensitat per bona part del territori. Les cooperatives havien estat la principal forma d'organització del moviment rabassaire abans que es creés la Unió de Rabassaires el 1922. La majoria es van consolidar pel seu caràcter multifuncional —cooperativa de consum i agrària, mutualitat, sociabilitat i reivindicació—, però també per una gestió econòmica que en garantia la continuïtat i que va ser truncada de soca-rel pel resultat de la Guerra Civil.

Paraules clau: cooperatives, cooperativisme agrari, rabassaires, moviments socials, Penedès.

Abstract

This article aims to show how the Left Agrarian Cooperatives, which we will call «rabassaires» here, spread in the first third of the 20th century with intensity throughout the territory. Cooperatives would have been the main form of organization of the rabassaire movement before the Union of Rabassaires was created in 1922. Most of these were consolidated due to their multifunctional nature —cooperative consumer and agrarian, mutual society, sociability and unionism— but also for economic management that guaranteed continuity, whose trajectory was cut short as a result of the Civil War.

* He d'agrair a Jordi Planas i als dos avaluadors anònims de l'article els comentaris rebuts, que han contribuït a millorar-ne la primera versió. En qualsevol cas, tot error és responsabilitat només de l'autor.

1. <https://orcid.org/0000-0002-9756-590X>. Centre d'Estudis Antoni de Capmany en Economia i Història Econòmica, Universitat de Barcelona. Adreça electrònica: raimonsoler@ub.edu.

Aquest treball ha rebut el suport econòmic del grup de recerca Economic History and Development (Industry, Business and Sustainability) (ref. 2017SGR1466), finançat per la Generalitat de Catalunya, i de la III Beca Emili Giralt i Raventós - Cultures del Vi, atorgada pel Vinseum.

Rebut: XI-2018. Avaluat: VIII-2019. Versió definitiva: 11-2019.

Keywords: cooperatives, agricultural cooperativism, rabassaires, social movements, Penedès.

El cooperativisme a l'Estat espanyol es va desenvolupar amb un cert retard respecte al que passava a Europa i, quan ho va fer, no va mostrar el mateix dinamisme que en països com Bèlgica, França, Dinamarca, la Gran Bretanya o Suècia. D'aquest fet, els dirigents del cooperativisme català n'eren plenament conscients. La comparació amb els moviments cooperatius d'aquests països europeus era recurrent (Ventosa 1928). Un impulsor del cooperativisme agrari com Josep Maria Rendé també assenyalava la debilitat del cooperativisme agrari en relació amb un país com França (Rendé 1923: 17). Les dificultats d'implantació d'aquest darrer tipus de cooperativisme han estat assenyalades en temps més recents per la historiografia, que ha destacat la debilitat d'aquest sistema d'organització i ha analitzat les causes que la generen. En termes generals, s'han considerat com a factors de la menor implantació del cooperativisme la manca de suport estatal, la poca implicació dels grans propietaris i el caràcter ideològic de les diverses faccions del cooperativisme, que propiciava l'aparició i la desaparició d'iniciatives en funció de la conjuntura social i política, o bé la duplicitat d'iniciatives (Garrido 1996 i 2007; Planas i Valls-Junyent 2011b).

Tant el cooperativisme de consum com l'agrari van tenir desenvolupaments diferenciats en les diverses regions i nacions que componen l'Estat espanyol. Només cal fullejar l'assistència de delegacions als congressos cooperatius espanyols que apareixen a *Acción Cooperatista* per adonar-se del pes que hi tenien les cooperatives catalanes i, en menor mesura, les basques i les madrilenyes. En el cas del cooperativisme agrari, Catalunya i el País Valencià han estat assenyalades com les àrees on aquest es va desenvolupar amb major intensitat (Garrido 1996). A Catalunya el cooperativisme ha estat definit com un moviment dual que es va moure entre una via «revolucionària», endegada pels petits pagesos, i una de reformista, impulsada per les organitzacions dels grans propietaris i l'Església (Mayayo 1989; Garrido 1996). Andreu Mayayo remarca que el desenvolupament del cooperativisme havia fructificat a les zones vitícoles, especialment a l'Alt Camp i a la Conca de Barberà (Mayayo 1989: 217). Això és cert si ens fixem en els cellers i les fassines cooperatives que es van concentrar en aquestes dues comarques (Planas 2015: 393). Tanmateix, allà on el conflicte rabassaire va ser més intens des del 1919 —el Penedès i el Vallès—, també hi van proliferar tota una sèrie d'iniciatives que basculaven entre el cooperativisme de consum i l'agrícola, les quals no van acabar quallant en cellers cooperatius.

La relació entre aquest tipus de cooperativisme i el sindicalisme rabassaire reivindicatiu ha estat un tema recurrent en la historiografia. Jordi Pomés ha trobat una relació directa entre el cooperativisme i el desenvolupament de la Unió de Rabassaires justament a les comarques de l'Alt Penedès i del Vallès Occidental, on aquest sindicat va tenir la principal implantació des dels seus inicis (Pomés 2000). Antoni Saumell destaca que el mutualisme i el cooperativisme de consum eren una de les facetes importants de l'associacionisme popular agrari, com ho denomina ell (Saumell 2002: 58-63). Jordi Planas també ha assenyalat

la preeminència de les cooperatives de consum en l'associacionisme agrari d'esquerres de la comarca de l'Anoia (Planas 2013: 161-177).

Consegüentment, aquest article té com a objectiu demostrar que en la Catalunya que va viure més intensament el conflicte agrari durant el segle xx, el cooperativisme que va predominar va ser el que integrava les funcions de cooperativa de consum, agrària, mutualitat, espai de lleure i reivindicativa. Així, s'argumentarà que aquest cooperativisme va ser la principal forma d'organització del moviment rabassaire del primer terç del segle xx, prèviament a l'estructuració del gran sindicat que va ser la Unió de Rabassaires. Considerem, a més, que aquest tipus de cooperatives se situaven en el centre de la sociabilitat pagesa i que les seves funcions econòmiques quedaven supeditades a l'objectiu principal, que seria l'aglutinació al seu voltant de tota la comunitat rabassaire, o d'una part important, encara que això significués mantenir-se en l'estricta àmbit local i, en conseqüència, tenir una dimensió relativament modesta. Per aquest motiu, creiem que, a diferència d'altres entitats cooperatives amb una orientació més empresarial —com els cellers cooperatius—, el seu èxit o fracàs no pot determinar-se només en termes econòmics, sinó amb la seva capacitat de perdurar en el temps i d'aglutinar un nombre relativament elevat de famílies de la comunitat pagesa. Amb aquesta finalitat, en un primer apartat es definiran l'objecte i el territori que s'ha d'anàlitzar, el segon apartat es destinarà a mostrar la difusió d'aquest cooperativisme, en el tercer es definiran les característiques de les cooperatives i els sindicats agrícoles cooperatius, que en aquest article denominem rabassaires, i, finalment, es discutirà si aquestes cooperatives van fracassar o si, al contrari, podem considerar que van tenir èxit.

L'elaboració d'un mapa de les cooperatives i els sindicats agrícoles cooperatius d'esquerres al Penedès cap al 1936

El primer pas per a l'anàlisi del cooperativisme rabassaire ha de ser definir una base de dades que ens permeti dibuixar un mapa per a la regió del Penedès. Per això, en primer lloc hem de determinar quin és el nostre objecte d'estudi. En aquest sentit, inclourem les cooperatives i els sindicats que es dedicaven a distribuir gèneres de consum entre els socis o bé adobs, sulfat i sofre, o les dues coses alhora, a més d'altres activitats com el mutualisme o el lleure. En aquest cas, hem pressuposat que la majoria dels seus membres eren petits pagesos, independentment de la seva condició: rabassaires, parcers, arrendataris o petits propietaris, els quals treballaven les seves terres sense recórrer a mà d'obra aliena a la família. En aquest article les denominarem cooperatives rabassaires en el sentit que van plantejar-se com una alternativa al cooperativisme dirigit des dels propietaris. En definitiva, es tracta de les cooperatives que habitualment s'han denominat com d'esquerres i que en la nostra zona d'estudi estaven dominades precisament per aquesta massa de pagesos que acostumem a denominar rabassaires (Pomés 2000: 378-400).

En segon lloc, hem de definir què entenem com a Penedès aquí quan ens referim a aquest territori eminentment vitivinícola. Administrativament, fins fa poc consideràvem que el Penedès estava format per les comarques de l'Alt i el Baix Penedès i el Garraf. Recent-

ment, el Ple del Parlament de Catalunya del 15 de febrer de 2017 va acordar modificar la Llei de vegueries per incloure-hi la del Penedès, que agrupa tots els municipis de les comarques esmentades abans més la major part dels de l'Anoia —en queden exclosos els que formen part de l'anomenada Alta Segarra, al nord d'aquesta comarca—. ² D'altra banda, podem referir-nos al Penedès com la regió vitivinícola que defineix el reglament de la denominació d'origen (DO) Penedès. Aquest àmbit territorial ocupa actualment seixanta-un municipis que abracen les comarques de l'Alt i el Baix Penedès —excepte Masllorenc—, el Garraf, diversos municipis de l'Anoia i del Baix Llobregat i un municipi de l'Alt Camp —Aiguamúrcia—. És un espai geogràfic que ja ha estat utilitzat per alguns historiadors, com Josep Colomé i Francesc Valls-Junyent (Colomé i Valls-Junyent 2012). En aquesta línia, en aquest article he optat per considerar com a àmbit geogràfic d'anàlisi el territori definit pel Reglament de la DO Penedès el 1976, moment de la seva màxima expansió, amb els seixanta-un municipis actuals, els de Creixell i Roda de Barà —al Tarragonès—, i a més he optat per incloure-hi el municipi de Masllorenc, que actualment és a la comarca del Baix Penedès. ³ En total, doncs, són seixanta-quatre municipis que formen no només la principal regió vitivinícola catalana, sinó la principal àrea on es trobava establert el contracte de rabassa morta i el nucli central on es va desenvolupar el conflicte rabassaire després de la plaga de la fil·loxera (Instituto de Reformas Sociales 1923; Audiència Territorial de Barcelona 1933).

Per construir la base de dades hem pres com a punt de partida el *Censo* que va publicar el 1934 el Ministeri d'Agricultura. Tal com recorda Garrido, és el cens estadístic de sindicats agrícoles més exacte de què disposem, atès que es va procedir a una depuració dels censos anteriors i se'n van eliminar les entitats que havien deixat de funcionar (Garrido 1996: 41-47). Si només utilitzéssim aquest cens, la visió sobre el cooperativisme quedaria força limitada, perquè no hi apareixen algunes cooperatives de les quals tenim constància que funcionaven. Per posar només alguns exemples, podem fer esment dels casos de la Unió Banyerenca, La Salvadora de Cubelles, la Cooperativa Agrícola Cunitenca, la de Pirola o la Cooperativa Agrícola de Sant Josep, de Sant Sadurní d'Anoia. Per tant, ha calgut recórrer a altres fonts per completar el panorama del cooperativisme agrari d'esquerres a la regió vitivinícola penedesenca. D'entrada, per confirmar algunes dades hem recorregut als censos anteriors publicats per Muñiz (1924 i 1927) i a les estadístiques d'associacions publicades per l'Instituto de Reformas Sociales el 1907 i el 1917. Disposem, a més, d'algunes relacions publicades al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona* el 1930 i el 1933. D'altra banda, també s'ha recorregut a les informacions procedents de les federacions de cooperatives de consum catalanes publicades a *El Cooperatista*, *Cooperatismo* i *Acción Cooperatista*, a més de les dues memòries d'aquestes organitzacions que tenim, del 1927 i el 1936-1937. A principis de la transició i en els primers moments de la Generalitat es van fer algunes relacions que ofereixen, si més no, algun tipus d'orientació a l'hora de conside-

2. *Diari de Sessions del Parlament de Catalunya*, xi legislatura, quart període, sèrie P, núm. 52, p. 78-92.

3. El reglament del 1976 es pot consultar al *Boletín Oficial del Estado*, núm. 124 (24-5-1976).

rar o no les cooperatives que cal incloure. Així, Joan Reventós i Carner,⁴ en una interpellació al Congrés dels Diputats, desgranava un llistat de setanta-quatre cooperatives i mutualitats que havien estat confiscades després de la Guerra Civil, moltes de les quals apareixien també en la recopilació de vuitanta-sis cooperatives de l'*Informe* que va editar la Generalitat de Catalunya el 1984.

Sempre que ha estat possible, tot plegat s'ha ampliat amb la consulta de diversos arxius. En primer lloc, disposem dels expedients d'associacions dels antics governs civils de Barcelona i de Tarragona. Els primers estan dipositats a l'Arxiu General de la Delegació del Govern de Catalunya, a Barcelona, i els segons actualment es poden consultar en línia a l'Arxiu Històric de Tarragona. També s'han visitat alguns arxius comarcals i municipals. A l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès només s'hi ha trobat la documentació relativa a una efímera Cooperativa Agrícola del Penedès. A l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès s'ha pogut consultar la documentació de la Unió Banyerenca, mentre que als arxius d'Avinyonet del Penedès, Cunit, la Granada i Gelida s'ha trobat la documentació de diverses cooperatives. En algun altre cas, com en el de l'Arxiu Municipal de Castellet i la Gornal, simplement el que hem obtingut és alguna informació respecte als sindicats o les cooperatives existents.

Òbviament, aquest treball és deutor d'alguns autors que l'han precedit en el tractament del cooperativisme agrari d'esquerres i d'algunes monografies de caràcter local. Entre aquests, el principal treball és el de Jordi Pomés (2000), que va dedicar una bona part d'aquesta obra al cooperativisme agrari d'esquerres, tot i que se centra sobretot a la província de Barcelona i en el període anterior a la Segona República. Cal fer esment, també, del treball d'Antoni Saumell sobre el cooperativisme vitivinícola al Penedès (2002). Per a la comarca de l'Anoia, una part de la qual s'integra en la regió penedesenca, Jordi Planas ha fet una àmplia i detallada anàlisi del cooperativisme en general (2013). Entre les monografies locals que han contribuït a aclarir dubtes sobre les cooperatives, podem destacar els treballs d'Arnabat sobre Santa Margarida i els Monjos (1993), el d'Andreu Mayayo sobre el dirigent rabassaire Josep Torrents (1988), el treball de Planas i Francesc Valls-Junyent sobre els Hostalets de Pierola (2011), el de Jordi Romeu sobre La Cumprativa de Llorenç del Penedès (2018), l'obra de Daniel Sancho sobre el Sindicat Agrícola Cooperatiu de Sant Cugat Sèsgrarrigues (2007) i la referida al Círcol Cubellenc, de Joan Vidal i Urpí (2006). Cal dir, finalment, que en algun cas s'ha recorregut al contacte personal. El mateix Joan Vidal m'ha facilitat una còpia de l'expedient de La Salvadora, amb la qual cosa m'ha estalviat un nou desplaçament a l'Arxiu General de la Delegació del Govern a Catalunya; Ivan Facia i Guillem Eroles m'han facilitat la còpia digital de la documentació de la Cooperativa Agrícola de Cunit, dipositada a l'Arxiu Municipal d'aquesta població, i, finalment, Josep Mata m'ha orientat sobre alguns dels sindicats de Subirats. Tot plegat ha quedat reflectit a l'annex i al mapa 1.

L'objectiu de tot plegat és millorar la relació de cooperatives agràries d'esquerres que va publicar en el seu moment Jordi Pomés. D'entrada, la seva relació només es referia a la província de Barcelona i, per tant, deixava de banda les cooperatives de la província de

4. *Boletín Oficial de las Cortes*, núm. 73 (21 de març de 1978).

Tarragona, l'altra gran demarcació d'implantació de la Unió de Rabassaires als anys trenta del segle xx. D'altra banda, com que el que es vol és dibuixar un mapa de la situació del cooperativisme pels volts del 1936, s'han exclòs algunes de les entitats que sortien a la relació de Pomés i altres de les quals tenim constància de la seva existència però que segurament no funcionaven el 1936. Pel que fa a les cooperatives que apareixen al treball de Pomés, podem posar-ne alguns exemples: sabem, gràcies a la documentació conservada a l'Arxiu Comarcal de l'Alt Penedès, que la Cooperativa Agrícola del Penedès de Vilafranca, que aquest autor inclou en la relació, havia deixat d'existir el 1917.⁵ Un cas similar seria el de la Cooperativa de Sant Jeroni, de Sant Pere de Riudebitlles, que no s'ha localitzat en cap de les relacions dels anys trenta, o bé els casos de l'Associació Agrícola i Cooperativa de Castellví, que no era pròpiament d'esquerres, o l'Associació Agrícola i Cooperativa de la Ràpita —a Santa Margarida i els Monjos—, que en realitat va ser gestionada durant bona part de la seva existència com un comerç particular (Arnabat 1993: 131). Altres cooperatives que, tot i haver existit, no sembla que funcionessin cap al 1936 són, entre d'altres, La Confiança de l'Arboç, La Calafellense, La Sanroviense, de Sant Esteve Sesrovires, o La Familiar, de la Beguda Alta, a Masquefa.⁶ També s'han descartat els casos del Sindicat Agrícola i Cooperativa de la Granada i el Sindicat Agrícola Comarcal de Vilanova i la Geltrú perquè es tractava d'opcions clarament interclassistes promogudes pels propietaris (Saumell 2002: 225; Planas 2015: 395).

Altres cooperatives que apareixen en alguna de les estadístiques esmentades abans però no en la relació de Pomés, com La Fraternitat del Castell, també de Castellví, s'han descartat perquè no van funcionar mai com a tals.⁷ En el cas d'El Progrés, d'Avinyonet del Penedès, se n'ha corregit la data de fundació perquè sabem que el 1927 encara no existia com a cooperativa, la qual no va ser fundada fins al 1931.⁸ També s'han pogut establir alguns dels casos de continuïtat. Pomés, per exemple, assenyalava amb encert que el Sindicat Agrícola Cooperatiu o Cooperativa de Font-rubí s'havia creat el 1912, però en el *Censo* del 1934 apareix com a Sindicat Agrícola Cooperatiu de Rabassaires. Això succeeix perquè el 1933 la Cooperativa de Font-rubí i la Societat de Rabassaires van acabar fusionant-se i van formar el Sindicat Agrícola Cooperatiu d'Agricultors Rabassaires.⁹ A Vilanova i la Geltrú, la Cooperativa Agrícola va decidir, l'any 1931, fusionar-se amb el Sindicat de Treballadors Agrícoles per esdevenir-ne la secció cooperativa, motiu pel qual és aquest darrer el que apareix en el *Censo* del 1934. En altres casos, amb risc d'equivocar-me he suposat que unes cooperatives eren continuació d'algunes d'anteriors: així ho he fet en el cas de la Cooperativa Agrícola i de Consum de Masquefa, que he suposat que va ser continuada per la Unió de Cooperadors, i en el cas de La Peña d'Olesa de Bonesvalls, que entenc com

5. ACAP, Fons de l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès, *Llibre d'actes de la cooperativa agrícola, 1913-1917 i Llibre d'inventaris de la societat cooperativa agrícola de Vilafranca, 1915-1917*.

6. *Cooperativismo*, 1 de juny de i 1 de març de 1920; Federació Regional de Cooperatives de Catalunya (1928).

7. AGDGC, Fons Associacions, expedient 8101.

8. Arxiu Municipal d'Avinyonet del Penedès, Fons Sindicats Cooperatives Agrícoles, *Actas del Sindicato Agrícola Cooperativo "El Progreso"*; *Acción Cooperatista*, 9 de desembre de 1927.

9. AGDGC, Fons Associacions, expedients 7204 i 15340.

a continuació del Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors. Finalment, no s'han inclòs algunes cooperatives que, tot que hi participaven pagesos, s'ha considerat que tenien un caràcter més urbà, com són els casos de la Cooperativa de la Casa del Poble, de Sitges, i La Reforma, del Vendrell. En resum, considerarem dins de la categoria de cooperatives rabassaires les que integraven, com a mínim, el cooperativisme de consum —aliments, begudes, etc.— i l'agrícola, encara que, com veurem, integressin tot un altre conjunt de funcions i serveis. En queden excloses les cooperatives de consum d'àmbit urbà que acabem d'esmentar i els cellers cooperatius i sindicats vinícoles i agrícoles que van establir fassines cooperatives —com els de Martorell, el Vendrell o Vilanova—, que al Penedès, en general, van tenir un caràcter interclassista, en alguns casos vinculat al sindicalisme catòlic agrari (Saumell 2002). Malgrat tot, soc conscient que el resultat que es pot consultar al mapa 1 i a l'annex sempre és millorable.

La difusió del cooperativisme rabassaire

La principal conclusió que podem extreure del mapa 1 és que el cooperativisme de consum i agrari d'esquerres que aquí denominem rabassaire va ser un fenomen força estès en aquesta regió vitícola. En realitat, podem afirmar que aquestes cooperatives, les activitats de les quals es definiran amb més precisió tot seguit, van ser el tipus predominant d'institució dins del moviment cooperatiu a la regió penedesenca (taula 1). D'una banda, les cooperatives estrictament de consum, vinculades a la Federació de Cooperatives de Catalunya, es van desenvolupar en els àmbits urbans i orientades a treballadors no agraris, i la més gran va ser La Regeneradora, de Vilanova i la Geltrú. En un altre sentit, en aquesta regió el desenvolupament del cooperativisme vitivinícola va ser força més limitat que a comarques com les de l'Alt Camp o la Conca de Barberà (Planas 2015).

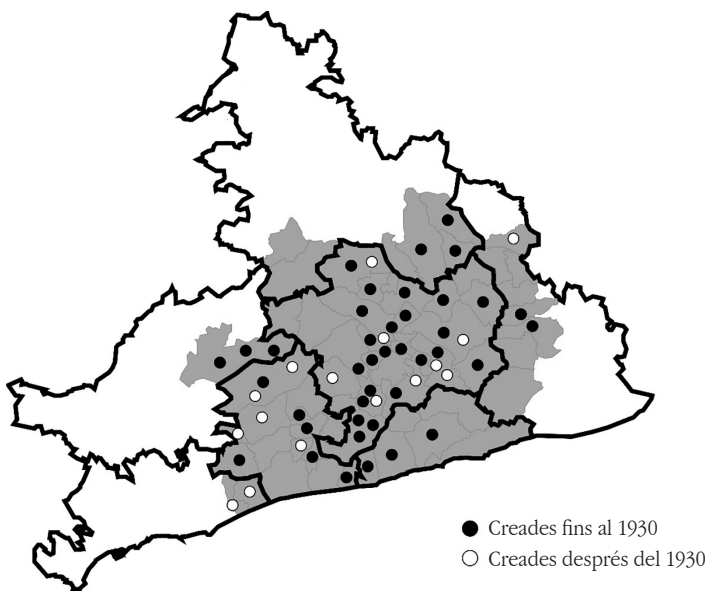
Taula 1
Tipologia de les cooperatives a la regió del Penedès

	Cooperatives rabassaires	Cooperatives de consum	Cellers i fassines cooperatives	Sindicats agrícoles cooperatius
Alt Penedès	31	0	5	2
Baix Penedès	12	2	4	9
Garraf	2	3	0	1
Resta de la regió	10	3	3	3
Total	55	8	12	15

Fonts: Elaboració pròpia a partir de l'annex, Federació de Cooperatives de Catalunya (1937), Ministeri d'Agricultura (1934) i Planas (2015).

També va ser limitat el desenvolupament dels sindicats agrícoles que no van establir cellers ni fassines, els quals van tenir major implantació al Baix Penedès sobretot per l'existència de diversos sindicats en els nuclis de població de Sant Jaume dels Domenys. Tant en el cas dels cellers com en el dels sindicats, recollim a la taula les iniciatives de caràcter interclassista, moltes de les quals estaven vinculades al sindicalisme catòlic o a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (IACSI) —la Granada, les Cabanyes, per exemple— o bé van sorgir de l'acord entre els sectors conservadors catòlics i els republicans d'esquerres, com en el cas de Llorenç del Penedès (Saumell 2002). A diferència d'altres regions, com la de Girona, on durant les dues primeres dècades del segle xx el sindicalisme agrícola cooperatiu va ser impulsat pels sectors conservadors vinculats al catolicisme social (Bosch 2016), al Penedès l'extensió del cooperativisme agrari, amb les excepcions comentades, va ser un moviment autònom de les anomenades classes subalternes.

Mapa 1
El cooperativisme rabassaire al Penedès cap al 1936

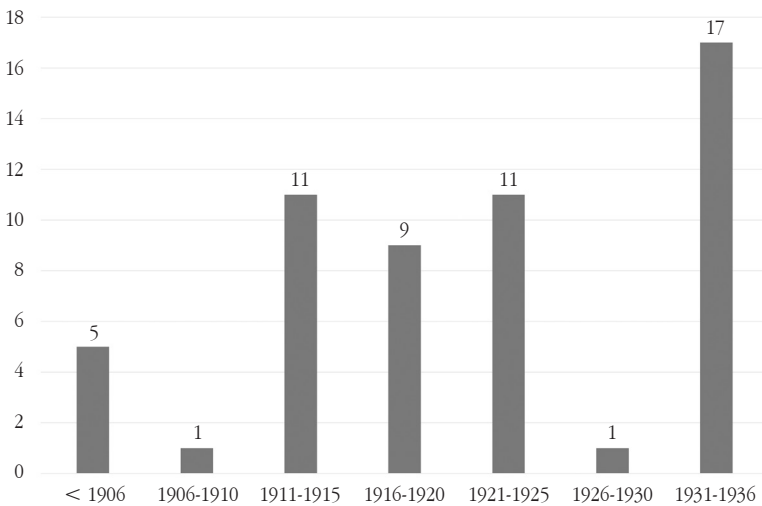
Font: Vegeu l'annex.

Amb les dades recollides a l'annex, a més, podem definir quina hauria estat la cronologia de la seva expansió (gràfic 1). Les dades evidencien que la major part de les cooperatives, 38 de les 55 considerades, s'havien creat abans del 1931, moment en què s'havia iniciat «la veritable Unió de Rabassaires» (Puig 1935: 51). És més, d'aquestes cooperatives creades abans del 1931, 32 s'havien constituït amb anterioritat al 1922, quan es va consti-

tuur la Unió de Rabassaires, de les quals 19 ho havien fet abans del 1919, moment en què l'agitació rabassaire va reaparèixer amb força.

Una mirada al gràfic 1 ens revela dos grans períodes de creació de cooperatives i sindicats agraris d'esquerres. El primer, més llarg, és el que va anar del 1911 al 1925. En aquest període es van fundar 31 cooperatives. Aquest procés de creació va quedar truncat durant la segona meitat de la dècada del 1920, amb la consolidació de la dictadura de Primo de Rivera i l'enduriment de la repressió. La caiguda d'aquesta a començaments del 1930 i l'obertura d'un període d'àmplies llibertats democràtiques després del 14 d'abril de 1931, el qual es va caracteritzar, a més, per l'explosió de les organitzacions de masses, van fer que la constitució de cooperatives agràries augmentés notablement. Destaquen les nou cooperatives creades els anys 1931 i 1932 i les cinc del 1935, aquestes darreres ja com a efecte de la nova legislació cooperativa catalana aprovada a començaments del 1934, que no havia quedat suspesa arran dels fets del 6 d'octubre.

Gràfic 1
Constitució de les cooperatives rabassaires existents al Penedès el 1936

Font: Vegeu l'annex.

Les iniciatives generades es van mantenir circumscrites a l'àmbit local i els intents de creació de federacions comarcals de cooperatives no van reeixir. És el cas de la iniciativa que, a començaments dels anys vint, es va intentar per a l'Alt Penedès, impulsada per la Federació Provincial de Cooperatives de Barcelona (Planas 2020 i en premsa). Malgrat això, no podem considerar que aquest procés d'expansió fos fruit d'una mena de generació espontània i en un primer moment sembla que la Cambra Regional i la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya hi van tenir un cert paper. D'aquesta manera, l'exemple d'algunes cooperatives podia contribuir a facilitar l'expansió del moviment cooperatiu cap

a altres poblacions. Així, sembla clara la influència que la Unió Agrícola Cooperativa de Martorell va tenir sobre diverses cooperatives. En una excursió que l'abril del 1914 els dirigents de la Cambra Regional de Cooperatives de Catalunya van fer a Sant Quintí de Mediona, primer es van aturar a Martorell, on van visitar la Unió Agrícola, i des de *Cooperatismo* no s'estaven de descriure la bona situació de l'entitat. Aquesta entitat tenia en aquells moments tres-cents quinze socis, tres sucursals —en les quals distribuïa gèneres, guano inclòs—, un centre de contractació de treball i un punt venda de nafta per a automòbils. Després de passar per Martorell, els dirigents de la Cambra i els de la Unió Agrícola es van desplaçar a Sant Sadurní d'Anoia, on els van rebre els de La Quintinenca, i d'aquí anaren cap a Sant Quintí de Mediona, on es va celebrar un míting. Entre els assistents, els cronistes destacaven la presència, entre d'altres, de membres de la Cooperativa de Sant Josep, de Sant Sadurní d'Anoia, tot just creada feia un any, a més de directius de les cooperatives de Sant Pere de Riudebitlles i de Sant Joan de Mediona, entre els quals hi havia Francesc Balada, que temps a venir seria un dels propagandistes rabassaires vinculats al creat recentment Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors d'aquesta població.¹⁰ El fet que diversos dels sindicats agrícoles i les cooperatives constituïts durant aquests anys prenguessin precisament el nom d'unió d'agricultors pot ser una altra traça d'aquesta influència de l'entitat de Martorell: són diversos els municipis —Avinyonet del Penedès, les Cabanyes, la Granada, Mediona, Olesa de Bonesvalls, Pacs del Penedès, el Pla del Penedès, Puigdàlber, Torrelavit i Vilobí del Penedès— en els quals els sindicats agrícoles cooperatius duen el nom d'unió d'agricultors i que podem considerar d'influència de la cooperativa martorellenca.¹¹

D'altra banda, la presència de líders del moviment cooperativista català no va ser estranya en els actes celebrats en aquestes entitats. Així, el 28 de juny de 1914, en un «grandioso mitin» celebrat a Sant Sadurní d'Anoia i organitzat per la Cooperativa Agrícola de Sant Josep, hi intervingueren, entre d'altres, Miquel Renté, vicepresident de la Cambra Regional, Joan Quintana, del Comitè Comarcal de Cooperatives de Barcelona, Josep Girona, director de la Quinta de Salut L'Aliança, i Joan Salas Anton, president honorari de la Cambra Regional de Cooperatives de Catalunya. A aquest acte van assistir-hi, a més, representants de La Rubinenca, de l'Agrícola de Sant Cugat Sesgarrigues, de la Colònia Jordana de Sant Sadurní d'Anoia, de la Cooperativa Agrícola del Penedès de Vilafranca, i representants de les Cabanyes i de Martorell.¹² El 1920, en l'acte de col·locació de la primera pedra del Centre d'Agricultors Obrers de Sant Pere de Ribes, hi van intervenir, a banda dels membres del Centre, Vicenç Nolla, president de La Regeneradora, de Vilanova i la Geltrú, el president de La Obrera Graciense, Joan Ventosa i Roig, destacat dirigent i ideòleg del cooperativisme català, i Eladi Gardó, que en aquells moments era el president de la Federació de Cooperatives Catalanes.¹³ A les Gunyoles, poble del municipi d'Avinyonet del Penedès, el 4 de desembre de 1927, quatre anys abans de la constitució del Sindicat Agrícola Cooperatiu

10. *El Cooperatista*, 15 de juny de 1914.

11. AGDGC, Associacions, expedients 8318 i 9981.

12. *Cooperatismo*, 1 de juliol de 1914.

13. *Cooperatismo*, 15 de juliol de 1920.

El Progrés, alguns dirigents de la Unió de Rabassaires, com Josep Ricart, aleshores vicepresident d'aquell sindicat, i Pere Estartús, que n'era l'advocat, van fer un míting als locals de La Concòrdia, juntament amb Joan Coloma, director d'Acción Cooperatista.¹⁴

Tot plegat ens porta a considerar que hi va haver una preeminència de la cooperativa per sobre de l'organització estrictament sindical reivindicativa, idea que queda reforçada quan veiem la propensió a convertir-se en cooperatives o a incorporar seccions que duguessin a terme aquesta mena d'activitats en diverses entitats que havien començat com a sindicats de classe. En aquest sentit, per exemple, podem exposar els casos del Sindicat de Treballadors Agrícoles, de Bellvei, del Sindicat Agrícola La Germanor, de Gelida, del Centre d'Agricultors Obrers, de Sant Pere de Ribes, o de la Unió Banyerenca. Malgrat que no s'havien creat inicialment com a cooperatives, van incorporar ràpidament al seu si l'activitat cooperativista i mutualista. Pel que fa al Sindicat de Bellvei, no podem precisar l'inici de l'activitat cooperativa, però sabem que el 1904 constava com a entitat de socors mutus i només tenim constància de l'acció cooperativista des del 1928, i no va ser fins al 1934 que va decidir acollir-se a la Llei de sindicats agrícoles del 1906.¹⁵ Pel que fa a La Germanor, en realitat s'havia creat el 1921 com a Societat de Rabassaires de Gelida i a començaments del 1931 es va transformar en sindicat agrícola. Ben aviat, el 1923, els socis de la Societat de Rabassaires van reclamar la modificació dels estatuts per tal de convertir-se en entitat mutualista amb l'objectiu de legalitzar una pràctica que ja duïen a terme. Devia ser en aquest moment quan va començar l'activitat cooperativa, de la qual queda constància en un balanç de l'any 1929.¹⁶ El Centre d'Agricultors Obrers es va constituir l'any 1919 com una entitat per al foment de l'agricultura —eufemisme que amaga el caràcter sindical de l'entitat—, tot i que ja hem vist que immediatament es va posar a construir un local per «organizar una gran Cooperativa con las orientaciones del ideal cooperatista».¹⁷ Un cas similar als que acabem d'exposar seria el de la Unió Banyerenca. Aquesta entitat es va crear el 27 de desembre de 1919 com a resultat de la dissolució de la Societat d'Agricultors. La Unió duïa a terme tres tipus d'activitats: cooperativa agrícola i de consum —compra i venda en comú d'adobs, sofre, sulfats i comestibles—, societat de socors mutus —que anomenaven el Montepío— i recreativa. Els membres de la Societat d'Agricultors van entrar en massa en un sindicat agrícola que ja existia, l'Associació i Sindicat Agrícola i Cooperatiu, per procedir a la seva dissolució dins la Unió Banyerenca, cosa que va provocar les queixes d'alguns socis de l'Associació davant les autoritats. El març del 1923 s'hi havien fusionat, a més de l'Associació esmentada, el Montepío La Fraternidad i el Casino Agrícola Banyerenc.¹⁸

14. *El Diluvio*, 6 de desembre de 1927.

15. AHT, Fons d'Associacions, expedient 830; Instituto de Reformas Sociales (1907); Mayayo (1988).

16. AGDGC, Fons Associacions, expedient 10896; Arxiu Municipal de Gelida, Fons del Sindicat Agrícola La Germanor.

17. AGDGC, Fons Associacions, expedient 9981; *Cooperatismo*, 15 de juliol de 1920.

18. ACBP, Fons de la Unió Bañerense: aquesta documentació està formada pels estatuts originaris, dos llibres d'actes (1919-1923 i 1923-1936), dins dels quals hi ha un parell d'escrips separats de les actes en què es denunciava la Unió Banyerenca per part d'alguns socis de l'Associació i Sindicat Agrícola i Cooperatiu, a més incorpora alguna escriptura notarial.

Economia social i sociabilitat: les característiques de les activitats de les cooperatives agràries i de consum d'esquerres

Tot i que el caràcter multifuncional de les cooperatives ha estat assenyalat abans (Pomés 2000: 360), cal insistir en la caracterització d'aquestes cooperatives, sobretot per destacar el paper important que les seves activitats com a cooperatives o sindicats agrícoles pròpiament dits hi van tenir. Aquestes entitats oferien a les famílies pageses la possibilitat no només de disposar d'un capital que funcionava a manera de fons de reserva en cas de necessitat, sinó de tot un conjunt de serveis que anaven des de la venda de productes de consum fins al lleure.

El primer tipus de serveis era, òbviament, el que fa referència al caràcter cooperatiu d'aquestes associacions, que inicialment s'establí en el seu objectiu fundacional. Aquí s'inclouen tant la compra i venda de begudes, comestibles i productes per a la llar, com la manipulació de productes del camp per ser consumits o venuts després pels associats. Així, per exemple, a Sant Sadurní cent vint «hombres de buena voluntad» van fundar la Cooperativa Agrícola de Sant Josep el 1913 i en el seu primer any d'existència es dedicaren inicialment a l'elaboració de llard, carn i embotits de porc. Afirmaven haver sacrificat més de seixanta porcs en la primera temporada. Tant com per vendre-ho al públic, aquest era un servei col·lectiu que usaven els socis perquè, tal com s'afirmava, «hay que tener en cuenta que particularmente muchos asociados lo hacen para su uso particular».¹⁹

Precisament, la matança i l'elaboració de productes del porc és un dels aspectes més importants de l'activitat de la Cooperativa Agrícola dels Hostalets de Pierola, tal com assenyalen Jordi Planas i Francesc Valls, fins al punt que, rescatant un escrit de qui en fou el darrer president, se'ns descriu que l'objectiu principal de la Cooperativa era:

[...] el de poder amillarar el producte de la venta de la carn de porc qu'ells mateixos produian i qu'els comerciants pagaban a preus molt mínims i que después d'elaborarlos el venien a preus molt alts, bona part a els mateixos productors. Devant de tal fet van decidir de efectuar per conte propi tals operacions en fundant una cooperativa anomenada Cooperativa Agrícola d'Hostalets de Pierola.²⁰

Tal com assenyalen els autors de *Cacics i rabassaires*, la cria de bestiar s'havia convertit en una font complementària molt important per a unes economies familiars que tenien un alt grau de dependència del conreu de la vinya. D'aquesta manera, tampoc no és estrany, doncs, que a Avinyonet del Penedès El Progrés decidís oferir un servei cooperatiu per a la matança del porc a partir del novembre del 1933, dos anys i escaig després d'haver-se fundat.²¹

19. *Cooperatismo*, 1 de juliol de 1914.

20. La citació l'he obtingut de Planas i Valls (2013: 108) la qual, tal com assenyalen els autors, procedeix de la documentació familiar de Joan Raventós Millaret. Memorial manuscrit de Francesc Biarnés, datat el 4 de juny de 1978.

21. Arxiu Municipal d'Avinyonet del Penedès, Fons Sindicats Cooperatives Agrícoles, *Actas del Sindicato Agrícola Cooperativo "El Progreso"*.

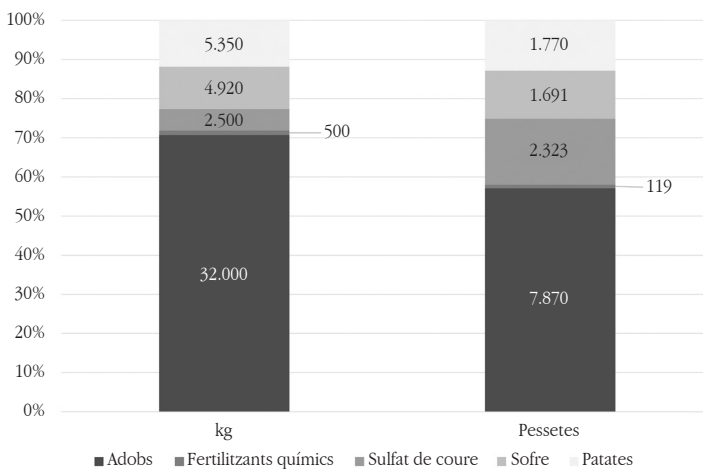
Un dels aspectes clau de la majoria d'aquestes cooperatives era l'establiment de la botiga de queviures, que sovint acabava comportant el desenvolupament d'altres serveis cooperatius, com el forn de pa. Per exemple, a Llorenç del Penedès, on el Sindicat Agrícola i Caixa Rural havia establert la botiga de queviures poc després de fundar-se, al cap d'uns mesos de funcionar es va obrir el forn de pa. El creixement de l'activitat de La Cumprativa, com s'anomena popularment aquest sindicat, va obligar a ampliar els locals pocs anys després d'haver-se creat (Romeu 2018: 40-41). A Sant Sadurní, l'Agrícola de Sant Josep també va desenvolupar aquesta faceta cooperativa de consum. D'aquesta manera, sabem que era una de les cooperatives participants en la Unió de Cooperatives per a la Fabricació de Pastes per a Sopa.²² Aquesta darrera entitat era una cooperativa de segon grau fundada el 1920 i que va tenir un ràpid desenvolupament, atès que va passar de distribuir 10.000 quilos de pasta el 1921 a 240.000 el 1930 (Fernández i Miró 2016: 43). A Sant Cugat Sesgarriques, a la botiga es venien productes com sal gruixuda o en boles, sabó, pastes, arròs, oli, tacs per a les botes i carbur. Encara que la botiga era una de les principals seccions d'aquest Sindicat, les dades de què disposem sobre les vendes indiquen un cert retrocés cap als anys trenta: si el 1927 pujaven a 35.493,8 pessetes, el 1934 havien baixat a 26.703,6, tot i que es recuperaren a més de 30.000, l'any següent (Federació de Cooperatives de Catalunya 1937; Sancho 2007: 84), encara que cal tenir en compte l'excepcionalitat d'aquests dos anys per causa de la situació política. Sovint, l'establiment d'una cooperativa de consum topava amb l'oposició dels botiguers locals. Així, la Unió d'Agricultors de la Granada va iniciar una cooperativa de consum que va haver de tancar per la resistència del comerç del poble (Pons 1993: 21-22). Tanmateix, la documentació conservada a l'Arxiu Municipal de la Granada ens demostra que a partir del 1928 el nou Sindicat Unió Agrícola Cooperativa, que havia assumit els actius de la Unió d'Agricultors, va començar a comprar en comú adobs i sulfat per distribuir-los entre els socis. Tal com demostren els balanços de l'entitat: en l'actiu, una de les partides més importants eren els deutes que tenien els socis amb l'entitat per adobs i insecticides, i en el passiu, el deute que el Sindicat tenia amb Joan Pallarès, comerciant majorista de fertilitzants i anticriptogàmics, que també trobem proveint la Cooperativa Agrícola dels Hostalets de Pierola (Planas i Valls 2011: 124). Tanmateix, es podia donar la situació contrària: La Salvadora es va crear arran de l'enfrontament, dins l'Ajuntament, dels dirigents del Círcol Cubellenc i el botiguer Francesc Almirall. Joan Vidal considera que l'aparició d'aquesta cooperativa va enfonsar el negoci d'Almirall (Vidal 2006: 77).

El cas de la Granada ens condueix a l'altra faceta del cooperativisme, que és la que estava relacionada directament amb l'activitat agrària de la majoria dels seus socis i la que va fer que, independentment que s'haguessin acollit o no a la Llei de sindicats agrícoles del 1906, aquestes entitats es trobessin en una frontera nebulosa entre la cooperativa de consum i el sindicat agrícola. En aquest sentit, la compra en comú d'adobs, sulfats i sofre va ser la norma en aquestes cooperatives. En una cooperativa de consum com La Salvadora de Cubelles, el fet que la majoria dels seus membres fossin pagesos va comportar que es dugués a terme la compra en comú d'aquest tipus de productes (Vidal 2006). Als Hosta-

22. *Acción Cooperatista*, 7 de setembre de 1928.

lets de Pierola, la compra a Joan Pallarès de fertilitzants i anticriptogàmics entre els anys 1925 i 1929 va ser d'unes 8.923 pessetes de mitjana per any i durant el període 1923-1926; els comptes d'un dels socis de la Cooperativa ens mostren que aquest va adquirir bàsicament productes per a l'engreix del bestiar i, en menor quantitat, adobs i anticriptogàmics (Planas i Valls 2011: 122-127). Gràcies a l'expedient obert contra el Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors de Sant Joan de Mediona el novembre del 1923, sabem que aquest distribuïa entre els seus associats sulfat de coure, sofre i guano.²³ Per no estendre'ns massa amb exemples, podem acabar esmentant el cas de la Societat de Rabassaires de Gelida, que, dos anys abans de convertir-se en el Sindicat Agrícola La Germanor, va distribuir gèneres per un valor de més de tretze mil pessetes (gràfic 2). En aquest cas, la principal partida corresponia als adobs —entenem que orgànics, possiblement guano—, a més d'anticriptogàmics com el sofre i el sulfat de coure. Cal destacar també la compra de patates per a llavor i l'escàs pes que hi tenen els fertilitzants químics, com el nitrat de sosa i el sulfat de ferro.

Gràfic 2
Gèneres distribuïts entre els socis de la Societat de Rabassaires de Gelida, 1929 (en kg i ptes.)

Font: Elaboració pròpia amb AGDGC, Fons Associacions, expedient 10896.

Dins d'aquesta faceta cooperativa, que convertia aquestes entitats en veritables sindicats agrícoles, destaca el pes cada cop més important que va anar tenint l'adquisició de maquinària per a ús col·lectiu. Així, el gener del 1928 La Viticultora Cervellonenca va prendre la decisió d'instalar una premsa cooperativa per a raïm i olives (Pomés 2000: 395). A Vilanova i la Geltrú, la conversió de la Cooperativa Agrícola en una secció del Sindicat de Treballadors Agrícoles va significar avançar també en els serveis cooperatius, i en el balanç

23. AGDGC, Fons Associacions, expedient 6821.

corresponent al segon semestre del 1931 apareixen en l'actiu d'aquest Sindicat un tractor amb les seves arades, una màquina de batre i empaquetar, amb els seus utensilis, i tres segadores.²⁴ A Gelida, la conversió de la Societat de Rabassaires en sindicat agrícola va propiciar que cap a finals del 1932 es comprés un trull, que s'utilitzava també com a premsa de raïm.²⁵ A Sant Cugat Sesgarrigues, la primera màquina de batre es va comprar el 1931 i el Sindicat Agrícola disposava també d'un aparell per arrencar ceps (Sancho 2007: 85-86). A les Gunyoles d'Avinyonet, la creació del Sindicat Agrícola El Progrés va significar que els pagesos del poble disposessin d'una màquina de batre i empaquetar, i cap a l'abril del 1936 s'estava a punt de fer un pas més endavant: s'havia decidit comprar un terreny per establir-hi un celler cooperatiu.²⁶ Per a aquest Sindicat de les Gunyoles s'ha pogut reconstruir el compte d'ingressos i despeses dels anys 1933 i 1934, on observem que la cooperativa de consum significava la part més important del moviment del Progrés. Dins de la secció de sindicat agrícola, la part més important se l'enduien les matèries per sembrar —entemem que adobs—, seguides pels ingressos i despeses generats per la màquina de batre. En aquest sentit, la inversió va ser de 12.000 pessetes, a pagar en tres terminis que vencien el 30 de setembre de cada any: 4.509 el 1932, 3.833 el 1933 i 3.833 més l'any següent. La seva compra va comportar la generació d'un dèficit per a tot el Sindicat Agrícola, que van haver de cobrir la resta de seccions d'aquest (taula 2).

Taula 2
Ingressos i despeses del Sindicat Agrícola El Progrés, de les Gunyoles d'Avinyonet, 1933-1934

	Ingressos		Despeses		Saldo	
	1933	1934	1933	1934	1933	1934
Sindicat						
Màquina de batre	2.433	3.168	3.833	3.833	-1.400	-666
Matèries per als ceps	1.916	1.841	1.879	1.797	37	44
Sofre	643	2.512	639	2.496	3	16
Sulfat	804	3.116	800	3.100	4	16
Matèries per sembrar	4.463	4.590	4.409	4.533	55	57
Total Sindicat	10.258	15.226	11.560	15.759	-1.302	-533
Cooperativa	21.434	27.334	20.267	25.861	1.167	1.473
Cafè	7.113	6.589	6.486	6.404	627	186
Total El Progrés	38.805	49.149	38.312	48.024	493	1.126

Fons: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu Municipal d'Avinyonet, Fons Sindicats Cooperatives Agrícoles.

24. *Acción Cooperatista*, 11 de març de 1932.

25. Arxiu Municipal de Gelida, Fons del Sindicat Agrícola La Germanor.

26. Arxiu Municipal d'Avinyonet del Penedès, Fons Sindicats Cooperatives Agrícoles, *Actas del Sindicato Agrícola Cooperativo "El Progreso"*.

Una altra de les activitats fonamentals d'aquest cooperativisme agrari d'esquerres era el mutualisme, una de les principals expressions de la solidaritat dins de la comunitat pagesa. En aquest sentit, aquesta activitat es podia dur a terme simplement establint torns de treball entre els socis de la cooperativa o el sindicat per ajudar els que es trobessin impedits per dur a terme les tasques del camp, com a Gelida, on els membres de La Germanor van fer 426 torns de peó i 7 amb animal, el 1933, i 215 i 8, respectivament, el 1934;²⁷ o bé consistia a pagar part de les despeses del metge i d'una mutualitat, com en el cas de La Salvadora de Cubelles, entitat que a partir del 1923 sufragava la meitat del metge i dels serveis de la Quinta de Salut L'Aliança (Vidal 2006: 81). En el cas de la Unió Banyerenca, el Mont de Pietat funcionava a manera de subsidi de malaltia, que significava el pagament de tres pessetes al dia durant un any «siempre que [la enfermedad] no sea adquirida en riña, se esté en época de epidemia o sea veneria».²⁸ Sigui com sigui, l'obligació d'ajuda mútua entre els socis era una clàusula habitual en els estatuts dels diversos sindicats i cooperatives creats durant aquest primer terç del segle xx.

Menys freqüent va ser l'establiment de caixes rurals en aquesta mena de cooperatives. Sembla que això es va fer amb més intensitat a la zona del Baix Penedès: a Bonastre, a Llorenç del Penedès, a Masllorenç i al Montmell, el sindicat agrícola portava associada —si més no en teoria— una caixa rural. Tanmateix, en alguns casos, com en el de Sant Cugat Sesgarigues, s'establí una secció d'acció social, que funcionava a manera de banc, ja que efectuava microcrèdits (Sancho 2007: 87-88).

Un altre aspecte molt rellevant en pràcticament totes les cooperatives va ser el dels derivats de les diverses activitats de lleure. En molts casos es tractava simplement d'un cafè, però són nombroses les entitats en les quals, a més del cafè, hi havia una gran sala on es feien balls, teatre o cinema, alguns dels quals s'han conservat fins als nostres dies: a les Cabòries, d'Avinyonet del Penedès, a Bellvei, a Font-rubí, al Pla del Penedès o a Vilobí del Penedès encara podem trobar exemples d'aquest tipus d'arquitectura popular. En aquest sentit, les activitats de lleure podien tenir dues funcions bàsiques. Una, que no cal menystenir, era l'obtenció de fons addicionals per al funcionament de la cooperativa. El cafè o el ball de festa major eren elements que contribuïen econòmicament al sosteniment de les entitats cooperatives. D'altra banda, aquestes seccions tenien una funció de sociabilitat fonamental per a la cohesió de la comunitat pagesa, o d'una àmplia part d'aquesta, enfront dels grans propietaris o de les autoritats. Per aquest motiu, la conveniència que els sindicats agrícoles tinguessin un cafè era vista amb reticència pels que entenien el cooperativisme com una superació de la lluita de classes, com afirmava Josep Maria Rendé (Rendé 1923: 108-109). En aquest sentit, és significatiu que als Hostalets de Pierola el detonant del trencament de la Cooperativa Agrícola amb els sectors més benestants que hi participaven fos la decisió de construir un local propi on es poguessin instal·lar un forn de pa, un cafè i una sala d'espectacles. Els que s'hi oposaven consideraven que si s'afegien aquestes seccions a la Cooperativa, aquesta «ja prendria un caràcter polític» (Planas i Valls 2011: 113).

27. Arxiu Municipal de Gelida, Fons del Sindicat Agrícola La Germanor.

28. Arxiu Comarcal del Baix Penedès, Fons de la Unió Bañerense, *Estatutos de la Unión Bañerense*.

Algunes d'aquestes cooperatives van contribuir a popularitzar nous mitjans de lleure popular, com el cinema o els cuplets, que eren vistos com a pecaminosos pels sectors més conservadors. A Bellvei, la sala del Sindicat de Treballadors Agrícoles era utilitzada com a cinema. A Font-rubí, el Sindicat disposava d'una màquina de cinema valorada en 1.347 pesetes l'any 1934; a la Granada, el Sindicat Unió Agrícola Cooperativa també ofería sessions de cinema obertes a tot el públic, però a preus rebaixats per als socis.²⁹ De vegades, els actes ludicofestius podien tenir un doble sentit. Així, en el marc de l'enfrontament entre el Centre d'Agricultors Obrers i els sectors conservadors de Sant Pere de Ribes, el periòdic local *El Castell* denunciava que

El diumenge 5 d'octubre i a l'hora que estava anunciada la benedicció de les noves campanes, foren exhibits al local de la Societat d'Agricultors i Obrers uns quadros plàstics representats per unes quantes ballarines que feren les delícies del públic amb les seves contorsions, més o menys artístiques, dels seus membres més o menys destapats, i amb els seus couplets més o menys pocasoltes (Vall 2014: 14).

Cal no oblidar que el Centre es trobava situat justament davant l'església de Sant Pere de Ribes.

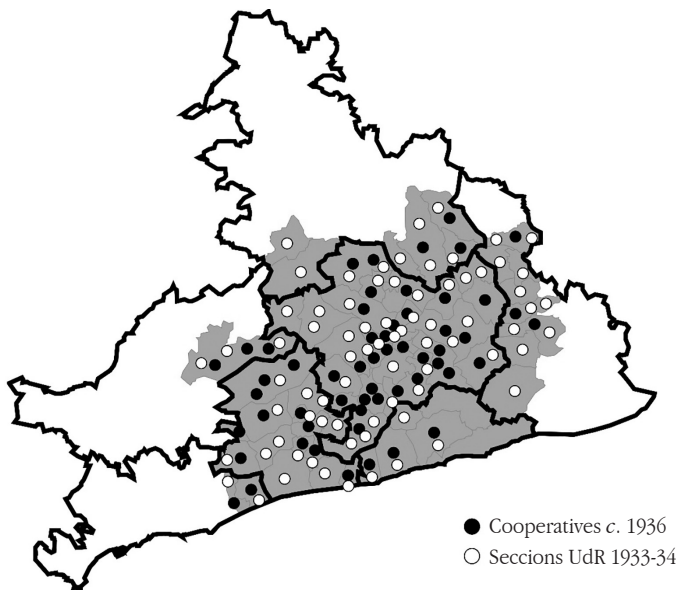
D'altra banda, cal fer esment del paper important que van tenir les cooperatives en l'organització sindical del moviment rabassaire, atès que facilitaren locals, integraren seccions sindicals o formaren part de federacions. Són diversos els casos en què des de les cooperatives es va impulsar la creació de seccions o fins i tot de federacions sindicals. D'aquesta manera, Jordi Pomés ens recorda que la Federació de Rabassers de Catalunya va néixer el 1907 sota l'empara de la Unió Agrícola Cooperativa de Martorell. La Federació fins i tot va hostatjar-se als locals de la Cooperativa fins al 1922, moment en què l'organització sindical es va dissoldre per integrar-se en la Unió de Rabassaires (Pomés 1996: 19). També va ser obra de la iniciativa dels cooperativistes de l'Alt Penedès la creació, el 1919, de la Federació de Societats d'Obrers Agricultors de l'Alt i el Baix Penedès. Constituïen la comissió organitzadora d'aquesta entitat Joan Sala, president de la cooperativa de Puigdàlber, Paulí Martí, president de la cooperativa de la Granada, Francesc Tiana Gustems, membre destacat del Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors de Sant Joan de Mediona, Josep Torras i Joan Gibert, membres de la Unió d'Agricultors Sindicat Agrícola Cooperatiu del Pla del Penedès, i Joan Esteve Mañoses, sindicalista vinculat a la Unió General de Treballadors (UGT), també del Pla. De fet, aquesta Federació de Societats d'Obrers Agricultors va acabar establint la seva seu als locals de la Unió d'Agricultors del Pla del Penedès.³⁰ El cas dels Hostalets de Pierola, ben estudiat per Jordi Planas i Francesc Valls-Junyent, també ens mostra com des de la Cooperativa Agrícola Pierolensa, creada el 1914, es van generar diverses iniciatives no només sindicals, sinó també lúdiques i mutualistes, com el Foment Recreatiu i la Ger-

29. Arxiu Municipal de Font-rubí, Fons del Sindicat Agrícola d'Agricultors Rabassaires, *Inventaris del Sindicat Agrícola Coooperatiu de Font-rubí*; Arxiu Municipal de la Granada, Fons del Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors.

30. AGDGC, Fons d'Associacions, expedients 6821, 4378, 6806 i 6821; *Lluitem!... Periòdic Republicà Autonomista* (Vilafraça del Penedès), 13 de setembre de 1919.

mandat de Sant Isidre, ambdues entitats constituïdes el 1920, i com els membres de la Cooperativa van impulsar el Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires com a secció de la Unió de Rabassaires, l'any 1931 (Planas i Valls-Junyent 2011a). De la Cooperativa Agrícola Cunitenca, creada el 1921, també en va sortir, durant la Segona República, la Unió de Rabassaires, adherida en aquest cas a Esquerra Republicana de Catalunya (ERC).³¹ En tot cas, el cooperativisme i el sindicalisme rabassaire van estar estretament relacionats (mapa 2) i van generar un teixit associatiu que es va iniciar amb l'extensió del cooperativisme —recordem la cronologia de difusió de les cooperatives— i es va cloure amb la consolidació de la Unió de Rabassaires a partir del 1931, la qual va acabar integrant moltes d'aquestes cooperatives, com els sindicats del Pla, de Mediona i de Puigdàlber. En el període final, va ser la mateixa Unió la que va impulsar la creació de sindicats agrícoles, com és el cas del de Santa Maria de Vilalba, a Abrera.

Mapa 2
Cooperatives rabassaires (c1936) i seccions de la Unió de Rabassaires al Penedès (1933-1934)

Fonts: Vegeu l'annex i Colomé, Planas, Soler-Becerro i Valls Junyent (2018).

Finalment, cal remarcar la contribució que les mateixes cooperatives o els seus membres van tenir en l'estructuració d'ERC durant la Segona República. Per entendre això, ens

31. AHT, Fons Associacions, expedient 1514, i Arxiu Municipal de Cunit, *Libro de actas de la Cooperativa Agrícola de Cunit i Expedient de les eleccions del 14 de gener de 1934*.

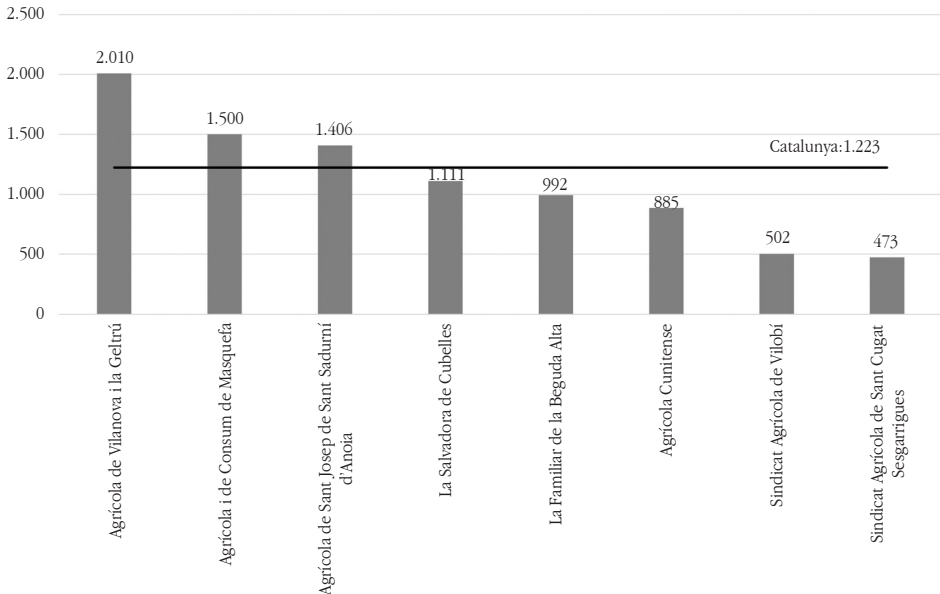
hauríem de remuntar a una dècada abans de la proclamació de la Primera República (1873), quan els rabassaires ja confiaren en els membres del Partit Republicà Democràtic Federal per vehicular les seves reivindicacions. Aquests llaços amb els diversos corrents del republicanisme es van mantenir durant les primeres dècades del segle xx i van quallar en la formació liderada per Francesc Macià el 1931, en la qual la integració del món rabassaire penedesenc va prendre diverses formes. En alguns casos, van ser les mateixes cooperatives que s'hi incorporaren directament com a entitats adherides a ERC —com els casos de Banyeres del Penedès, del Pla del Penedès o de Mediona—, en d'altres van ser els membres de les cooperatives els que van impulsar la creació de les seccions o d'entitats d'aquest partit —Cunit, Gelida o els Hostalets de Pierola—, però, en qualsevol cas, s'ha de destacar el fet que la iniciativa es va prendre des del món cooperativista rabassaire cap a l'acció política de partit (Soler 2019).

El cooperativisme: èxit o fracàs de l'economia social?

Jordi Planas i Francesc Valls han insistit, a partir de l'experiència dels Hostalets de Pierola, que l'agudització del conflicte va agreujar la situació del moviment cooperatiu, atès que va generar uns problemes que van abocar les cooperatives al seu fracàs (Planas i Valls-Junyent 2011b). El moviment cooperatiu de consum també va insistir en la necessitat que cooperatives i sindicats agrícoles es fusionessin per eliminar duplicitats i crear cooperatives fortes. El debat sobre la fusió —especialment a Barcelona— va ser intens als anys vint i trenta (Pérez Baró 1989). Ventosa assenyalava com un dels problemes de les cooperatives de consum la seva reduïda dimensió i advocava per unificar les societats no només d'una sola localitat, sinó fins i tot de comarques o regions senceres (Ventosa 1928: 38). Certament, el dualisme cooperatiu, definit fa uns anys per Andreu Mayayo (1989), va limitar les possibilitats de creixement de les cooperatives. Jordi Planas i Francesc Valls ho han explicat molt bé per al cas ja esmentat dels Hostalets de Pierola (2011a i 2011b). Joan Vidal i Urpí ens indica també el mateix fenomen per al cas de La Salvadora i L'Aliança de Cubelles, les quals, si haguessin unit esforços, haurien arribat a un nivell de vendes relativament notable —la meitat de la població— per a una població petita (Vidal 2006: 82).

Sense negar el fet que l'existència de més d'una cooperativa en un municipi limités les possibilitats de desenvolupament de les cooperatives, penso que cal afegir alguns matisos respecte a la visió més negativa i, a més, tenir alguns altres factors en compte a l'hora de considerar el fracàs o l'èxit relatiu del cooperativisme agrari en general i del cooperativisme agrari d'esquerres en particular. Al gràfic 3 s'ha recollit la mitjana de vendes per soci de vuit cooperatives agràries i de consum pertanyents el 1927 a la Federació Regional de Cooperatives de Catalunya, a partir de les dades proporcionades per la *Memoria* que van elaborar per al congrés celebrat el 1928. Els resultats ajuden a matisar la relació entre el dualisme cooperatiu i les dimensions limitades de les cooperatives. D'aquesta manera, cal assenyalat el fet que entre les tres cooperatives que superen la mitjana de vendes de les federades a Catalunya, en dos casos —Vilanova i la Geltrú i Masquefa— constatem l'exis-

Gràfic 3
Volum mitjà de vendes per associat en diverses cooperatives
de la regió del Penedès, 1927 (en ptes. per soci)

Font: Elaboració pròpia a partir de Federación Regional de Cooperativas de Cataluña (1928).

tència d'altres sindicats agrícoles que podien oferir serveis similars, com eren el Sindicat Agrícola Comarcal de Vilanova i la Geltrú o el Sindicat Agrícola de Masquefa (Ministerio de Agricultura 1934; Planas 2013). A Sant Sadurní d'Anoia, pel que sembla, la Cooperativa Agrícola de Sant Josep no tenia competència: malgrat que en l'obra de Muñiz es registra un sindicat agrícola —que no és la cooperativa de Sant Josep— fundat el 1917, el qual va desaparèixer en l'estadística publicada pel Ministerio de Agricultura el 1934. En canvi, els sindicats que presenten una pitjor relació vendes/socis respecte a la mitjana catalana són els situats en tres municipis on la cooperativa agrària d'esquerres era en aquells moments l'única entitat existent: a Cunit, a Vilobí del Penedès i a Sant Cugat Sesgarrigues les vendes per soci estan entre un 28% i un 61% per sota de la mitjana catalana.

En conseqüència, cal tenir en compte altres aspectes a l'hora de determinar les limitacions del cooperativisme agrari, a banda del dualisme cooperatiu. En aquesta línia, Joan Ventosa assenyalava tota una altra sèrie de factors que afectaven el desenvolupament de les cooperatives de consum, alguns dels quals podem aplicar també a les cooperatives agràries: la norma d'admetre només obrers —que podem considerar relacionada també amb el dualisme cooperatiu—, un capital individual dels socis relativament elevat en relació amb el que era habitual a Europa, la tendència a intentar reduir l'excés de percepció i a desti-

nar-lo completament al capital col·lectiu —fons de reserva— o a negar-se a destinar una part d'aquest a repartir dividendes entre els socis de les cooperatives, el desenvolupament d'obres socials sobredimensionades respecte a les cooperatives, fet que acabava afectant els preus de venda, la pràctica de fiar les vendes i de no pagar les compres al comptat, la immobilització del capital en edificis —el que Ventosa, usant un terme procedent de França, denomina «mal de pedra»— que sovint eren excessius per a les capacitats financeres de les cooperatives i també l'existència exagerada d'estocs als magatzems, són els problemes sobre els quals el dirigent cooperativista vilanoví posava el focus (Ventosa 1928).

Taula 3
Balanços de les cooperatives de Cubelles, Cunit, la Granada
i Vilanova i la Geltrú (mitjana anual dels valors en pessetes corrents)

	Cubelles (1913-1932)	Cunit (1920-1935)	La Granada (1930-1935)	Vilanova i la Geltrú (1925-1932)
Actiu				
Edifici	10.425	21.144	22.387	0
Mobiliari i efectes d'escriptori	2.464	2.035	4.789	7.385
Maquinària				4.086
Efectiu en caixa i bancs	2.246	3.391	1.115	11.758
Existències de gèneres	10.813	5.826	340	35.617
Gèneres pendents de cobrar	5.559	6.397	8.963	26.510
Altres	0			748
Total actiu	31.508	38.793	37.595	86.105
Passiu				
Capital individual	23.313	14.088	2.508	15.543
Capital col·lectiu (reserves)		14.242	17.616	19.218
Deutes	6.160	6.037	15.875	44.370
Altres		1.060	313	1.249
Excés de percepció (beneficis)	2.036	3.366	1.282	5.726
Total passiu	31.508	38.793	37.595	86.105

Fons: Les dades de Cubelles són de l'expedient que es conserva a l'AGDGC, però que m'ha facilitat Joan Vidal i Urpí (vegeu també Vidal 2006); Arxiu Municipal de Cunit, *Libro de actas de la Cooperativa Agrícola de Cunit*; Arxiu Municipal de la Granada, Fons del Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors, i *Acción Cooperativa*, diversos números entre els anys 1925 i 1936.

Algunes d'aquestes pràctiques es poden deduir del resum que hem fet a la taula 3 dels balanços de quatre cooperatives de la regió penedesenca: La Salvadora de Cubelles, l'Agrícola de Cunit, el Sindicat Unió Agrícola Cooperativa de la Granada i l'Agrícola de Vilanova

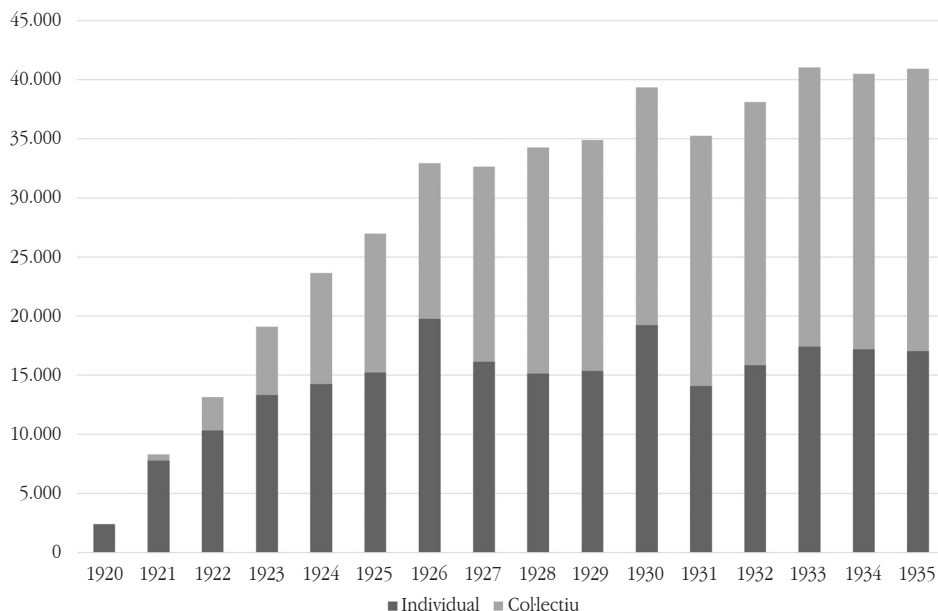
i la Geltrú. Podem destacar alguns elements d'aquests balanços relacionats amb els problemes assenyalats abans. En alguns casos, el nivell d'endeutament, bàsicament per gèneres pendents de pagar, és relativament alt: a la Granada arriba gairebé al 80% del capital cooperatiu —l'individual més el col·lectiu— i a Vilanova i la Geltrú el supera en un 28%. Aquest excés es compensava amb els gèneres pendents de cobrar, que oscil·len entre el 16% de l'actiu en el cas de Cunit i el 31% en el de Vilanova. Aquest fet deriva de les vendes fiades, pràctica que també pot ser considerada com una manera d'oferir crèdit als seus socis, la qual, però, no deixava de generar problemes a les juntes dels sindicats: en el cas de La Germanor, de Gelida, en la reunió de la junta celebrada el 9 de febrer de 1936 s'indica que hi havia deutes de gèneres que superaven les deu mil pessetes i que havent-hi «socis que estant en deute al Sindicat van a comprar en altres llocs i paguen al comptat».³²

D'altra banda, observem el pes relativament important que tenia l'edifici en els actius. Cal afegir, però, alguns matisos: en els casos en què les activitats socials eren desenvolupades per altres actors, l'edifici representava una proporció menor en el conjunt de l'actiu. A Vilanova i la Geltrú la Cooperativa Agrícola no disposava de local propi i en el cas de La Salvadora, de Cubelles, l'edifici que va adquirir el 1917 es destinava exclusivament a les activitats de la cooperativa, per això aquest element no és la principal partida de l'actiu. En ambdues poblacions del Garraf existien societats que ja oferien alternatives de sociabilitat i lleure als sectors populars: a Vilanova, el Centre Democràtic Federalista o el cafè del Sindicat de Treballadors Agrícoles acomplien aquesta funció; a Cubelles, fou el Círcol Cubellenc, que va ser l'entitat impulsora de la cooperativa (Vidal 2006: 77-84). Coneixem altres casos similars als suara esmentats: a Gelida, per exemple, La Germanor sempre va utilitzar per celebrar les assemblees els locals de la Societat Coral Artesans; a Sant Sadurní, amb local propi, la Cooperativa Agrícola de Sant Josep el dedicava només a l'activitat cooperativa perquè també en aquesta població hi havia alternatives; a les Ginyoles, el Sindicat Agrícola El Progrés s'allotjava als locals de La Concòrdia i, tot i tenir cafè, mantenia un acord amb la societat recreativa La Torre. Tanmateix, el cas més habitual era el que trobem a Cunit i a la Granada, on les cooperatives, a més, acomplien funcions de societat recreativa. Aquí els edificis esdevenen el principal actiu que tenia la societat. La majoria de cooperatives agràries que trobem pel territori, tant si eren d'esquerres com si eren de dretes, disposaven de grans locals amb cafè i sala de teatre.

Malgrat tots els problemes assenyalats, les cooperatives que mostrem a la taula 3 mai no van registrar pèrdues als seus balanços i van poder acumular un notable capital cooperatiu, format per l'individual, que era el que pertanyia als socis i el que, en cas de necessitat o de deixar la cooperativa, podien retirar, però també pel col·lectiu, sobre el qual els socis no tenien dret i que funcionava com a fons de reserva. En general, l'excés de percepció s'acabava distribuint fonamentalment entre ambdues categories, de manera que els socis podien acabar de completar el seu capital i, per tant, obtenien un benefici particular, i l'entitat quedava reforçada perquè disposava d'un fons de reserva que contribuïa a consolidar-la. Al gràfic 4 podem observar l'evolució del capital individual i del col·lectiu de la

32. Arxiu Municipal de Gelida, Fons del Sindicat Agrícola La Germanor.

Gràfic 4
Evolució del capital cooperatiu (individual i col·lectiu) a la Cooperativa Agrícola de Cunit, 1920-1935 (en pessetes, amb preus del 1935)

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu Municipal de Cunit, fons de la Cooperativa Agrícola Cunitense; AHT, Fons Associacions, expedient 1514, i *Acción Cooperatista*. Per deflactar la sèrie s'ha usat l'índex de preus de Maluquer (2005).

Cooperativa Agrícola de Cunit. Segons els seus estatuts, els socis havien de constituir un capital individual de tres-centes pessetes que només podien retirar totalment o parcialment en tres casos: per deslliurar un fill del servei militar, en cas de veure's obligat a emigrar de Cunit o bé quan el capital superés la quantitat de tres-centes pessetes.³³ Aquest capital individual va créixer de les 2.580 pessetes inicials a les més de 17.000 el 1935, capital que es va anar alimentant amb els dividendes que s'obtenien de l'excés de percepció. Tanmateix, els socis mai no van arribar a completar el total establert, de manera que el 1934 se situava al voltant d'unes 253 pessetes per soci.³⁴ D'altra banda, observem que amb el repartiment de beneficis entre el capital individual i el col·lectiu, aquest darrer s'havia incrementat gradualment fins a arribar a prop de les 24.000 pessetes, que implicaven la consolidació de l'entitat amb unes reserves de les quals sempre podia disposar. Cal destacar, a més, que des del 1931 la Cooperativa Agrícola de Cunit va canviar la distribució de l'excés de per-

33. AHT, Fons Associacions, expedient 1514.

34. *Acción Cooperatista*, 26 de juliol de 1935.

cepció: un 50% per al capital individual, un 25% anava a engruixir el capital col·lectiu, un 15% era per al foment de la instrucció de la cooperació i el 10% restant es destinava a obres de solidaritat social.

Tanmateix, ateses les característiques i la diversitat de serveis que oferien aquestes cooperatives, pensar només en termes d'anàlisi econòmica o empresarial és no tenir en compte el caràcter polièdric que tenien aquestes entitats. Tal com assenyala Samuel Garrido, «el cooperativisme, en definitiva, té una dimensió "qualitativa", que demana un tractament molt matisat i que es presta poc a la quantificació» (Garrido 1996: 19). És per aquest motiu, des del meu punt de vista, que hi ha alguns elements més que, a banda de la regularitat en els balanços que ens mostren les quatre cooperatives comparades a la taula 3, ens indica que el cooperativisme agrari d'esquerres va ser un fenomen d'èxit relatiu, amb tots els matisos que s'hi vulguin afegir. En primer lloc, cal tornar a fer una mirada al mapa 1 i adonar-nos de la densitat relativament alta de cooperatives existents: n'hi havia en 43 dels 64 municipis de la regió que s'ha considerat. En segon lloc, cal tenir en compte la capacitat de supervivència de les cooperatives, malgrat que tinguessin problemes, com és el cas dels Hostalets de Pierola, o la desaparició d'algunes altres, com hem esmentat abans. En alguns casos, les estadístiques oficials no recullen els canvis de nom o les fusions, amb la qual cosa ens poden oferir una visió esbiaixada cap a una vida relativament curta de les cooperatives. I, al cap i a la fi, cal no oblidar que el conjunt d'aquestes entitats va desaparèixer només a causa de la derrota de la Segona República el 1939.

Finalment, penso que hem de tenir en compte com a indicador d'un èxit o fracàs relatiu la capacitat que van tenir aquestes cooperatives per aglutinar membres de la comunitat. En aquest sentit, en la taula 4 s'ha posat el nombre de socis conegut de les cooperatives dels municipis dels quals disposem d'aquesta informació, amb el nombre de llars existents l'any 1930. Cal dir que, excepte en alguns casos, com els del Progrés d'Avinyonet, del Progrés de Castellví de la Marca o de la Cooperativa de Font-rubí,³⁵ no disposem dels registres de socis i ens hem de fiar de les estadístiques oficials. També és difícil determinar, sense cap més punt de comparació, en quina mesura tingué èxit o no aglutinar les famílies d'aquests municipis que apareixen a la taula. Ara bé, sembla clar que, allà on hi hagué una cooperativa, un nombre elevat de famílies s'hi van veure implicades. De mitjana, la proporció, en els 31 municipis compresos en la taula 4, s'acosta al 22% de les llars. Aquesta magnitud és més alta si exclouem Vilanova i la Geltrú, l'única ciutat que el 1930 superava els 5.000 habitants i que era una gran nucli industrial. En aquest cas, la comparació la podem fer amb el nombre de pagesos que hi havia el 1937, que era de 460, entre jornalers i conreadors familiars, segons el cens sindical agrari. A Vilanova, doncs, la Cooperativa Agrícola / Sindicat de Treballadors Agrícoles, havia agrupat al voltant del 36% de la pagesia. També Sant Sadurní d'Anoia significaria una excepció, en el sentit que ja no era exclusivament una població agrícola, atès que tenia una important indústria agroalimentària —el sector del cava— i també un important sector de serveis (Valls 2006; Querol 2017). En altres casos, com a Avinyo-

35. En aquests casos no s'han comptat ni els socis que s'havien donat de baixa abans del juliol del 1936 ni els que es van donar d'alta a partir de l'agost del 1936.

net o Vilobí del Penedès, no disposem del nombre de socis de totes les cooperatives en els respectius municipis. En qualsevol cas, en destaquen deu en què més del 40% de les famílies havien participat en el moviment cooperatiu.

Taula 4
Nombre d'associats a les cooperatives rabassaires del Penedès en relació amb el nombre de llars de cada municipi

Municipis	Socis (c. 1936)	Llars (1930)	Percentatge socis/llars
Bellvei	204	217	94,0
Pacs del Penedès	87	98	88,8
Llorenç del Penedès	115	209	55,0
La Granada	144	264	54,5
Cunit	50	93	53,8
Bonastre	82	155	52,9
Olèrdola	208	442	47,1
Gelida	270	603	44,8
Aiguamúrcia	160	363	44,1
Font-rubí	176	423	41,6
Santa Oliva	50	131	38,2
Sant Cugat Sesgarrigues	79	212	37,3
Castellet i la Gornal	186	532	35,0
Corbera de Llobregat	90	273	33,0
Vilobí del Penedès	75	238	31,5
Banyeres del Penedès	50	172	29,1
Mediona	161	557	28,9
Creixell	25	92	27,2
La Bisbal del Penedès	98	394	24,9
Les Cabanyes	28	113	24,8
Cubelles	54	234	23,1
Avinyonet del Penedès	79	394	20,1
El Montmell	39	223	17,5
El Pla del Penedès	52	320	16,3
Masllorenc	28	190	14,7
Subirats	101	688	14,7
Sant Sadurn d'Anoia	146	1.092	13,4

(Continua a la pàgina següent)

Municipis	Socis (c. 1936)	Llars (1930)	Percentatge socis/llars
Els Hostalets de Pierola	47	367	12,8
Masquefa	25	300	8,3
Castellví de la Marca	41	495	8,3
Vilanova i la Geltrú	164	4.449	3,7
Penedès	3.114	14.333	21,7
Penedès sense Vilanova	2.950	9.884	29,8

Fonts: Annex i, per a les llars, INE, *Alteraciones de los municipios en los censos de población desde 1842* (www.ine.es/intercensal/inicio.do).

Conclusions

El cooperativisme anterior a la Guerra Civil va tenir un desenvolupament limitat, tant en el seu vessant de consum com en l'agrari. Vinculat a aquest, en algunes zones rurals del nostre país es va crear un nombre relativament elevat de cooperatives que es trobaven en un punt d'intersecció entre el cooperativisme de consum i l'agrari, atès que desenvolupaven funcions en ambdós sentits. Aquest va ser el cas del Penedès, on es va establir un teixit relativament dens de cooperatives que, malgrat no acollir-se inicialment a la Llei de sindicats agrícoles del 1906, van exercir des dels seus inicis com a cooperatives de consum i agràries. Aquestes cooperatives van esdevenir la principal forma d'organització de la pagesia rabassaire a nivell local fins i tot abans que es creés la Unió de Rabassaires, de manera que algunes organitzacions locals que havien pres la forma de cooperatives s'hi van acabar integrant —és el cas del Pla del Penedès o de Mediona, per exemple—, o algunes cooperatives van fusionar-se amb les seccions sindicals —com a Font-rubí o Vilanova i la Geltrú.

El que s'ha demostrat al llarg de l'article és que la cooperativa va ser la principal forma d'organització de la major part de la comunitat pagesa durant el primer terç del segle xx a la zona on el conflicte agrari va ser més intens. Les cooperatives de consum que realitzaven activitats similars a les dels sindicats agraris van anar estenent-se al llarg del primer terç del segle xx per gairebé tots els municipis de la regió vitivinícola del Penedès. Moltes d'aquestes cooperatives eren inicialment de consum o simplement societats de treballadors agraris, les quals van anar intensificant el seu paper de cooperatives amb activitats i serveis que les acostaven al paper de sindicats agrícoles, tant si estaven acollides a la Llei del 1906 com si no ho estaven. Això es va intensificar a partir de la segona meitat de la dècada del 1920.

Malgrat que en la majoria dels casos tenien unes dimensions relativament modestes, fins i tot des del punt de vista de l'economia social no van ser un fracàs. En qualsevol cas, van veure limitades les seves activitats pel seu caràcter local. Tanmateix, la petita dimensió de les cooperatives no era un obstacle per a una gestió més o menys sanejada, com hem

observat en analitzar alguns dels balanços de cooperatives, com les de Cunit, Cubelles, la Granada o Vilanova i la Geltrú. En molts d'aquests casos, l'objectiu no explícit era aglutinar la major part de la comunitat pagesa —la més pobre— i per això la major part d'aquestes cooperatives tenien un caràcter multifuncional: cooperativa de consum, sindicat agrícola, mutualitat, caixa rural, cafè i sala d'espectacles i, finalment, sindicat reivindicatiu.

En aquest sentit, també aquestes cooperatives i sindicats agrícoles van contribuir a difondre les innovacions en l'agricultura postfil·loxèrica, atès que van facilitar als seus membres l'accés a adobs i anticriptogàmics. I, com hem vist, també van difondre la nova maquinària agrícola. Hem de considerar, a més, que les famílies pageses van poder mantenir o millorar relativament la seva qualitat de vida en un context de crisi estructural del sector vitivinícola. Per exemple, la cooperativa rabassaire els oferia la possibilitat d'accedir a productes que haurien hagut d'adquirir a preus més alts, ja sia de consum, ja sia *inputs* agrícoles; en molts casos, com s'ha dit, s'accedia a una maquinària que individualment no s'hauria pogut adquirir, s'obtenien uns serveis, com els destinats a la matança de bestiar, que ajudaven a complementar l'ingrés familiar. Però també permetien a les famílies pageses associades disposar d'uns serveis no estrictament econòmics però que podien ajudar a millorar indirectament la seva situació: des de les opcions de lleure fins a la facilitat per organitzar-se col·lectivament per plantejar les seves reclamacions.

Justament les característiques d'aquesta multifuncionalitat eren el que les convertia en alternatives al cooperativisme reformista, de què parlava Mayayo, el qual en va limitar el creixement. Tot i que es plantejaven dificultats i que el dualisme cooperatiu llastava el desenvolupament d'aquestes cooperatives, no podem parlar d'un fracàs, ni tan sols econòmic. Els balanços d'algunes d'aquestes entitats ens demostren que en termes econòmics la seva gestió, tot i que podríem qualificar-la de modesta, no va ser negativa per als seus associats. Aquest no ha de ser, però, l'únic paràmetre per avaluar-les: la capacitat d'aglutinar una part relativament important de les famílies i la persistència en el temps de moltes d'aquestes cooperatives ens indiquen que, en bona part, acompliren els seus objectius. Certament, moltes d'aquestes entitats s'haurien pogut desenvolupar millor amb un context polític, social i jurídic diferent. Tanmateix, és difícil fer-ne una avaluació a més llarg termini perquè el resultat de la Guerra Civil del 1936 al 1939 va acabar determinant el seu destí: totes aquestes cooperatives van ser clausurades i la majoria dels seus locals, confiscats. Les cooperatives rabassaires que hem considerat en aquest article mai més no van funcionar com a tals.

Bibliografia

- ARNABAT I MATA, Ramon (1993). *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos. De la fil·loxera a la Guerra Civil. 1890-1940*. Santa Margarida i els Monjos: Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos.
- AUDIÈNCIA TERRITORIAL DE BARCELONA (1933). «Informe donat al Govern per la Sala de Govern de l'Audiència Territorial de Barcelona, el 18 de juliol de 1932». Dins GENERALITAT DE CA-

- TALUNYA. *Els contractes de conreu a Catalunya*. Barcelona: Publicacions del Departament de Justícia i Dret, p. 119-154.
- BOSCH I CUENCA, Pere (2016). *La lluita per la terra. Solidaritats pageses i conflictivitat rural a la regió de Girona 1931-1936*. Girona: Documenta Universitaria.
- COLOMÉ FERRER, Josep; VALLS-JUNYENT, Francesc (2012). «Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)». *Historia Agraria*, núm. 57, p. 47-77.
- FEDERACIÓ DE COOPERATIVES DE CATALUNYA (1937). *Memòria corresponent a l'exercici 1936-1937*. Barcelona: Cooperativa Popular.
- FEDERACIÓN REGIONAL DE COOPERATIVAS DE CATALUÑA (1928). *Memoria correspondiente al ejercicio 1927: presentada por el Consejo Directivo a la Asamblea General de 31 de marzo y el 1º marzo de 1928*. Barcelona: FRCC.
- FERNÁNDEZ, Anna; MIRÓ, Iván (2016). *L'economia social i solidària a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona / Marge Books.
- GARRIDO, Samuel (1996). *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*. València: Alfons el Magnànim.
- GARRIDO, Samuel (2007). «Why Did Most Cooperatives Fail? Spanish Agricultural Cooperation in the Early Twentieth Century». *Rural History*, vol. 8, núm. 2, p. 83-200.
- INFORME (1984). *Informe sobre els patrimonis confiscats a les cooperatives el 1939*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Treball.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1907). *Estadística de la Asociación obrera en 1º de noviembre de 1904*. Madrid: Imprenta de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1917). *Estadística de asociaciones. Censo electoral de asociaciones profesionales para la renovación de la parte electiva del Instituto y de las juntas de reformas sociales. Relación de las instituciones no profesionales de ahorro, cooperación y previsión en 30 de junio de 1916*. Madrid: Sobrinos de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos.
- INSTITUTO DE REFORMAS SOCIALES (1923). *La «rabassa morta», y su reforma*. Madrid: Sobrinos de la Suc. de M. Minuesa de los Ríos.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (2005). «Consumo y precios». Dins CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier. *Estadísticas históricas de España*. Vol. III. Madrid: Fundación BBVA, p. 1247-1298.
- MARTÍNEZ-RODRÍGUEZ, Susana (2010). *Catalunya, un país de cooperatives. Recuperació i digitalització del patrimoni cooperatiu de Catalunya: L'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona*. Barcelona: Estudi Aposta SCCL.
- MAYAYO I ARTAL, Andreu (1988). *Josep Torrents (1899-1943). Pagès de Bellvei del Penedès. Dirigent agrari català*. Tarragona: El Mèdol.
- MAYAYO I ARTAL, Andreu (1989). «El cooperativisme agrari: un moviment dual». Dins MIR, C. (ed.). *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1874-1923)*. Barcelona: Virgili i Pagès / Estudi General de Lleida, p. 209-232.
- MINISTERIO DE AGRICULTURA (1934). *Censo estadístico de sindicatos agrícolas y comunidades de labradores*. Madrid: Publicaciones de "Economía y Técnica Agrícola".

- MUÑOZ, Lorenzo (1927). *La acción social agraria en España. Estado actual de la agricultura, importancia de la asociación y cooperación y necesidad del crédito agrícola*. Madrid: Ministerio de Fomento. Dirección General de Agricultura y Montes.
- PÉREZ BARÓ, Albert (1989). *Història de les cooperatives a Catalunya*. Barcelona: Crítica.
- PLANAS, J.; VALLS-JUNYENT, F. (2011a). *Cacics i rabassaires: dinàmica associativa i conflictitat social. Els Hostalets de Pierola (1890-1939)*. Vic / Igualada: Eumo / Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada.
- PLANAS, J.; VALLS-JUNYENT, F. (2011b). «Por qué fracasaban las cooperativas agrícolas? Una respuesta a partir del análisis de un núcleo de la Cataluña rabassaire». *Investigaciones de Historia Económica*, núm. 7, p. 310-321.
- PLANAS, Jordi (2013). *Viticultura i cooperativisme. La comarca d'Igualada, 1890-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PLANAS, Jordi (2015). «Els inicis del cooperativisme vitivinícola a Catalunya». Dins COLOMÉ, Josep; PLANAS, Jordi; VALLS-JUNYENT, Francesc (eds.). *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 369-401.
- PLANAS, Jordi (2020). «La Unión de Rabassaires y las respuestas de los viticultores catalanes frente a la crisis vinícola de comienzos del siglo XX». *Hispania*, vol. LXXX, núm. 7, p. 201-229.
- PLANAS, Jordi (en premsa). «La Unión de Rabassaires y el cooperativismo». *Ayer* (article acceptat).
- POMÉS I VIVES, Jordi (1996). «El sindicalisme rabassaire a Martorell (1907-1923). La Federació de Rabassers de Catalunya». *Materials del Baix Llobregat*, núm. 2, p. 19-28.
- POMÉS I VIVES, J. (2000). *La Unió de Rabassaires. Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PONS VIVES, Josep (1993). *Revolució i guerra a la Granada del Penedès (1936-1939)*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- QUEROL I ROVIRA, Carles (2017). *Relats republicans. Sant Sadurní d'Anoia 1931-1939*. Sant Sadurní d'Anoia: Llop Art.
- PUIG I VILA, Nònit (1935). *Què és la Unió de Rabassaires*. Barcelona: Nagsa.
- RENDÉ VENTOSA, Josep Maria (1923). *Organització i guiatge de sindicats agrícoles*. Barcelona: Escola Superior d'Agricultura.
- ROMEU I ROVIRA, Jordi (2018). *Cent anys d'història de La Cumprativa de Llorenç del Penedès (1918-2018): cooperació, solidaritat, cultura i lleure*. Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana.
- SANCHO PARÍS, Daniel (2007). *Sindicat Agrícola Cooperatiu de Sant Cugat Sesgarrigues*. Sant Cugat Sesgarrigues: Ajuntament de Sant Cugat Sesgarrigues.
- SAUMELL I SOLER, Antoni (2002). *Viticultura i associacionisme a Catalunya: els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- SOLER-BECERRO, Raimon (2019). *Viticultura, desigualtat i conflicte agrari. La lluita per la terra a la Catalunya vitícola, 1900-1936*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili / Vinseum.

- VALL SOLER, Miquel-Muç (2014). *Josep Ricart Rovira (1884-1959). Pagès, sindicalista agrari i polític. La lluita per la terra*. Sant Pere de Ribes: Ajuntament de Sant Pere de Ribes. Separata del programa de la Festa Major del 2014.
- VALLS JUNYENT, Francesc (2006). «Competiendo con el champagne. La industria española de los vinos espumosos antes de la Guerra Civil». *Revista de Historia Industrial*, núm. 33, p. 47-79.
- VENTOSA I ROIG, Joan (1928). *Miscellània Cooperatista*. Vilanova i la Geltrú: Impremta Econòmica.
- VIDAL I URPI, Joan (2006). *El Círcol Cubellenc (1890-1939). Mig segle d'història de Cubelles a través de la seva entitat pionera*. Cubelles: Ajuntament de Cubelles.

Annex
**Cooperatives i sindicats agrícoles rabassaires a la regió vinícola
del Penedès cap a 1936**

Municipi	Nom	Fundació	Socis c. 1936	Federacions
Abrera	Sindicat Agrícola Vilalbí	1935		UdR
Aiguamúrcia	Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires d'Aiguamúrcia	1931	41	UdR
Aiguamúrcia	Sindicat Agrícola i Caixa Rural de les Pobles d'Aiguamúrcia	1932	73	UdR
Aiguamúrcia	Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires de Santes Creus	1918	46	UdR
Avinyonet del Penedès	Sindicat Cooperatiu Agricultors d'Avinyonet (Cantallops)	1915		
Avinyonet del Penedès	Sindicat Agrícola Cooperatiu El Progrés de les Gunyoles	1931	50	UdR
Avinyonet del Penedès	Sindicat Agrícola Cooperatiu i de Consum L'Amistat de les Cabòries	1932	29	UdR
Banyeres del Penedès	Unió Banyerenca	1919	50	FRCC
Bellvei	Sindicat de Treballadors Agrícoles	1893	204	UdR
Bisbal del Penedès	Unió de Cooperadors	1934	98	FCC
Bonastre	Sindicat Agrícola i Caixa Rural	1919	82	UdR
Cabanyes, les	Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors	1912	28	UdR
Castellet i la Gornal	Sindicat Agrícola de Castellet i la Gornal	1915	45	
Castellet i la Gornal	Sindicat Agrícola Masuquenc	1921	82	
Castellet i la Gornal	Sindicat Agrícola de Sant Marçal	1921	59	
Castellví de la Marca	Sindicat Agrícola El Progrés (la Múnia)	1935	41	UdR
Corbera de Llobregat	Sindicat Agrícola Unió de Rabassaires	1928	90	UdR
Cubelles	La Salvadora	1913	54	FRCC, FCC
Creixell	La Flor del Camp	1936	25	FCC
Cunit	Cooperativa Agrícola Cunitenca	1921	51	FRCC, FCC, UdR
Font-rubí	Sindicat Agrícola Cooperatiu Agricultors Rabassaires	1912	176	UdR
Gelida	Sindicat Agrícola La Germanor	1921	270	UdR
Granada, la	Sindicat Unió Agrícola Cooperativa	1925	144	USAC

(Continua a la pàgina següent)

Municipi	Nom	Fundació	Socis c. 1936	Federacions
Hostalets de Pierola, els	Cooperativa Agrícola de Pierola	1915	47	FRCC, FCC, UdR
Llorenç del Penedès	Sindicat Agrícola i Caixa Rural (La Cooperativa)	1918	115	FRCC, FCC, UdR
Martorell	Unió Agrícola Cooperativa	1902		CRCC, FRCC
Masllorenc	Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires i Caixa Rural	1931	28	UdR
Masquefa	Cooperativa Agrícola i de Consum / Unió de Cooperadors	1924		FRCC, FCC
Mediona	Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors de Sant Joan de Mediona	1914	120	UdR
Mediona	Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires	1933	41	UdR
El Montmell	Sindicat Agrícola i Caixa Rural	1925	39	
Olèrdola	Sindicat Agrícola Sant Jaume de Moja	1920		
Olèrdola	Sindicat Agrícola L'Amistat de Sant Pere Molanta	1932	188	
Olesa de Bonesvalls	Sindicat Agrícola Unió d'Agricultors / La Penya	1916		FCC
Pacs del Penedès	Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors	1921	87	
Pla del Penedès, el	Unió d'Agricultors Sindicat Agrícola Cooperatiu	1904	52	UdR
Piera	Cooperativa Democràtica Pierense / Sindicat Agrícola de Rabassaires	1927		FRCC, UdR
Puigdàlber	Societat Agrícola Cooperativa Unió de Rabassaires	1911		UdR
Roda de Berà	Sindicat Agrícola de Rabassaires	1935		UdR
Sant Cugat Sesgarrigues	Sindicat Agrícola Cooperatiu	1922	79	CRCC, FRCC, UdR
Sant Martí Sarroca	Cooperativa Obrera del Barri Sud de la Bleda	1911		
Sant Pere de Ribes	Centre d'Agricultors Obrers	1919		FRCC, UdR
Sant Sadurní d'Anoia	Cooperativa Agrícola de Sant Josep	1913		CRCC, FRCC, FCC
Sant Quintí de Mediona	La Quintinenca	1905		CRCC

(Continua a la pàgina següent)

Municipi	Nom	Fundació	Socis c. 1936	Federacions
Santa Margarida i els Monjos	Societat Cooperativa de Cal Rubió	1907		
Santa Margarida i els Monjos	Societat Cooperativa i Recreativa la Unió Rapitense	1905		
Santa Margarida i els Monjos	Sindicat Agrícola La Falç	1935		UdR
Santa Oliva	Sindicat Agrícola Agricultors Rabassaires	1931	50	UdR
Subirats	Sindicat Agrícola Cooperatiu de Ca l'Avi	1919	58	
Subirats	Sindicat Agrícola Cooperatiu de Can Cartró	1932	43	
Torrelavit	Unió d'Agricultors / Sindicat Agrícola de Rabassaires	1923		UdR
Vilanova i la Geltrú	Cooperativa Agrícola de Vilanova / Sindicat de Treballadors Agrícoles	1917	442	FRCC, FCC, UdR
Vilobí del Penedès	Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors de Bellver	1914	75	FRCC, UdR
Vilobí del Penedès	Societat Agrícola L'Aliança Rabassaire	1932		UdR

Abreviatures: CRCC, Cambra Regional de Cooperatives de Catalunya, 1899-1917; FRCC, Federació Regional de Cooperatives de Catalunya, 1917-1933; FCC, Federació de Cooperatives de Catalunya, 1933-1939; UdR, Unió de Rabassaires, 1923-1939.

Fons: Arxiu Comarcal del Baix Penedès, Fons de la Unió Bañerense; Arxiu General de la Delegació del Govern a Catalunya, Fons Associacions, expedients d'associacions; Arxiu Històric de Tarragona, Fons del Govern Civil, expedients d'associacions; Arxiu Municipal d'Avinyonet del Penedès, Fons Sindicats Cooperatives Agrícoles; Arxiu Municipal de Castellet i la Gornal, Estadístiques i enquestes generals, 1931-1940; Arxiu Municipal de Castellví de la Marca, Sindicat Agrícola "Progrés" de Castellví de la Marca, 1935-1938; Arxiu Municipal de Cunit, *Libro de actas de la Cooperativa Agrícola de Cunit*; Arxiu Municipal de Font-rubí, Fons del Sindicat Agrícola d'Agricultors Rabassaires; Arxiu Municipal de Gelida, Fons del Sindicat Agrícola La Germanor; Arxiu Municipal de la Granada, Fons del Sindicat Agrícola Cooperatiu Unió d'Agricultors; *Acción Cooperatista*; *Avinyonet Avui*, 13-14 de març de 1995; *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, 31 de gener de 1930 i 1 de juliol de 1933; *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya*, 25 d'octubre de 1935, 30 de gener de 1936 i 6 de maig de 1936; *El Cooperatista*; *Cooperatismo*; *Gazeta de Madrid*, 21 de gener de 1932; Arnabat (1993); Federació de Cooperatives de Catalunya (1937); Federación Regional de Cooperativas de Cataluña (1928); Informe (1984); Instituto de Reformas Sociales (1907); Martínez-Rodríguez (2010); Mayayo (1988); Ministerio de Agricultura (1934); Muñoz (1927); Pomés (2000); Planas i Valls-Junyent (2011a); Planas (2013); Romeu (2018); Sancho (2007); Saumell (2002); Vall-Soler (2014); Vidal (2006).